

Va – en ordklassfråga

Bo-A. Wendt

Nusvensk ordidentifikation och SAOB:s makrostruktur

Den som slår upp *vad* och *va* i *Svensk ordbok* får veta att det förra är ett pronomen och det senare en interjektion.¹ Det handlar alltså om två olika ord med varsin form och betydelse, givetvis behandlade i varsin egen artikel. Klart och enkelt. Samma bild tonar fram i SAG, som beskriver ett relativt och interrogativt pronomen *vad* och en interjektion *va*; i en not heter det uttryckligen att "[e]tymologiskt går *va* [va] i talspråkliga funktioner [...] tillbaka på det interrogativa pronomenet *vad* men är nu snarast ett homonymt ord".² Just så enkelt synes alltså förhållandet vara i nusvenskan, men när man som i SAOB skall avhandla inte bara nutida svenska utan hela den nysvenska tiden, blir bilden genast mindre entydig. De äldsta mer eller mindre interjektionella användningarna kan mycket väl ha formen *vad* (eller snarare *hvad*), och de äldsta användningarna av *va* (det vill säga *hva*) är rent pronomina. Det sistnämnda gäller ju närmare begrundat inte bara i äldre tid utan än idag; i utstuderat talspråksefterliknande skrift kan sådant som *va va de ja sa möta*.³ Är det då likafullt lämpligast att också i SAOB göra boskillnad mellan interjektionen *va* ("förr äv. *vad*") och pronomenet *vad* ("äv. (starkt vardagligt) *va*"), så att dessa får utgöra varsin egen artikel i ordboken?

Enligt gällande anvisningar för redigeringen av SAOB (utarbetade av dåvarande ordbokschefen Hans Jonsson 1993) skall följande principer vara styrande för vad som skall sambehandlas och vad som bör bli olika artiklar:

- 1) etymologin
- 2) nusvensk (och ä. svensk eller fornsvensk) ordidentifikation
- 3) vad som är lämpligt eller passabelt ur beskrivningssynpunkt. T. ex. talar flera former spridda över alla betydelser för sambehandling [...], medan en fördelning så att någon av formerna går till bara någon betydelse eller är allenarådande i sammansättningar talar för särbehandling [...] (avsnitt 1.4)

Den andra principen, nusvensk ordidentifikation, kunde här tyckas ge rätt entydigt utslag, i anslutning till *Svensk ordbok* och med tanke på att *va* i pronomina användning numera får anses vara marginell. Att det som etymologiskt är ett och samma ord har kluvits i två (för att inte med den gamla neutrumformen säga: i tu) eller rentav flera är förstås inte alldeles ovanligt. Självklart egna artiklar utgör till exempel *loft*, *luft* och *lukt*. Och passabel ur beskrivningssynpunkt kan uppdelningen göras med användande

1 Tack till mina – och fordom också Pers – SAOB-kolleger Antti Sivén och Marianne Svensson som båda har läst och kommenterat denna uppsats i ett första utförande. S. 3464 f.

2 Bd 2, Pron. § 104–119 resp. Interj. § 7, 9; citatet från Pron. § 113 not 3.

3 I sin närmast föregående upplaga meddelar för övrigt *Svensk ordbok* (det vill säga *Norstedts svenska ordbok*) om pronomenet *vad*: "ibl. äv. **va**" (s. 1355).

av äv.-sidoformer enligt ovan. Man utgår då i artikeluppdelningen från funktionen; ett annorlunda sätt att dela på vore att omvänt utgå från formen istället – sålunda:

VA .. I. (numera bl. starkt vard.) ss. pron. .. **II.** ss. interj.

VAD .. I. ss. pron. .. **II.** (†) ss. interj.

Den förra lösningen har SAOB till exempel valt för *mossa* (förr äv. *mosse*) 'mossa; lav' åtskilt från *mosse* (äv. (i vissa trakter, i sht i Finland) *mossa*) 'mosse; myr', liksom för det reciproka *varandra* (äv. (vardagligt) *varann* eller (numera mindre brukligt) *varannan*) åtskilt från det med *var tredje* och så vidare parallella *varannan* (förr äv. *varann* eller *varandra*). Den senare lösningen används till exempel för *skura* gentemot *skåra*, liksom för *task* gentemot *taska*:

skura: **1)** (bygdemålsfärgat) = skåra **1**; **2)** heraldisk term; **3)** (bygdemålsfärgat) = skåra **3**; samt två ytterligare, egna betydelser.

skåra: **1)** 'urskärning'; **2)** (†) = skura **2**; **3)** 'klyfta'; samt två ytterligare, egna betydelser.

task: **1)** (starkt vardagligt) om manliga könsdelar; **2)** sjöterm.

taska: **1)** 'säck'; **2)** 'säckliknande hölje eller hålrum', varibland *c*) (starkt vardagligt) = task **1**, *d*) (†) = task **2**; samt tre ytterligare, egna betydelser.

Valet mellan de två lösningarna har företrädesvis med punkt (3) ovan att göra, vad som fungerar bäst ur beskrivningssynpunkt. Vilkendera som bäst eller tydligast hävdar den nusvenska ordidentifikationen kan däremot diskuteras; det beror förstås först och främst på vad det är för slags enhet som vi menar oss identifiera som ett ord – en form (med olika betydelser) eller en betydelse (med olika uppenbart samhöriga formvarianter).

Eftersom rågången mellan *vad* och *va* vid närmare skärskådan, inte minst av det historiska materialet, i själva verket visar sig vara mindre skarp än i dessa exempel, stannade jag till sist för att hålla ihop alltsamman i en enda artikel (liksom SAOB gjort med *frid* och *fred*) – mot den nusvenska ordidentifikationen och med den välförgrenade ordklassstrukturering som utvecklas i det följande.

Inte två utan fem ordklassmoment

Den etymologiskt ursprungliga ordklassen hos *vad* (*va*) är givetvis pronomen, i första hand ett interrogativt sådant i direkt eller indirekt frågesats: *Vad är det där för ordklass? Det är inte givet vad det är för ordklass. Vad heter du? Man kan undra vad detta får för följer.* (Detta utgör moment **I 1** i SAOB:s artikel.) I andra hand kan *vad* vara relativt pronomen utan korrelat: *Detta var precis vad han ville. Det är inget mot vad det har varit.* Förr kunde detta relativa *vad* också ha utsatt korrelat, oftast ett pronominent sådant, inte minst ett *det*: *Det är det hvad mitt hjärta tänker* (1771). (Moment **I 2** i SAOB.)

I dessa rent pronominenta användningar är *vad* ännu inte stort annat än neutrum (singularis nominativ och ackusativ) av *vem* (precis som Söderwall beskriver det, i en för båda dessa ordformer samfälld artikel under uppslagsformen *hvar*⁴). Sedan har det emellertid börjat leva sitt eget liv; ur en ellips av satser som *vad var det du sade* har ett ensamt *vad*

4 Bd 1, s. 527 ff.

efter hand blivit alltmer interjektionellt till sitt väsen – i första hand för att rakt på sak eller rentav aningen bryskt eller åtminstone mindre hövligt ange att man inte har hört det närmast förut sagda och önskar få det upprepat, i andra hand för att ange förvånning eller rentav upprördhet eller förfäran över något, ursprungligen något som sagts vilket man (vill ge intryck av att man) i förstone knappt kan tro (motsvarande ett pronominellt *vad* i satser som *vad är det du säger*), sedermera också någonting utomspråkligt (motsvarande satser som *vad är det du tar dig till* eller *vad är det som händer*). Detta anges numera nästan bara med *va*, inte *vad*, men fullformen finns i äldre belägg i SAOB:s material, till exempel:

Hvad, din lättfärdiga Fogel, din Bof [...] huru törs du komma för mina ögon? (1741)

Hvad! ä' ni ensamma? (1866)

Just för att ett *vad* ändå kan tänkas (snarast svarande mot ett emfatiskt uttal [va:d]) och för att den pronominella betydelsen lever kvar i någon liten mån, har ordklassangivelsen i SAOB blivit ”såsom interrogativt pronomen övergående i interjektion” = artikelns moment **II** (med det upprepningsefterfrågande *va* som moment **I** och förvånings-*va* som moment 2).⁵ Jag vill med andra ord, mot SAG och *Svensk ordbok*, hävda att interjektionaliteten inte är riktigt fullbordad i dessa användningar, inte ens hos formen *va*, eftersom denna är möjlig också i klart pronominell användning: *va sa du* – låt vara där ortografiskt mycket mer märkt än i det liktydiga ensamma *va*.

Otvetydigt interjektionellt har detta *va* blivit först när det utvecklats funktionen att ange ett efterfrågande av eller en vädjan om bekräftelse på riktigheten i ett försiktigt frågande eller med tveksamhet framställt påstående, ungefär ’eller hur’, ’inte sant’ (som i *du har gått i pension, va*; ibland också efter en vädjande eller försiktigt framställd uppmaning: *ta det så nått, va*), eller – än längre från den pronominella grundbetydelsen – en funktion av att ange ett mer eller mindre i förbigående framställt efterfrågande av mottagarens bekräftelse på att denne har uppfattat och i bästa fall också godtagit det man har sagt eller har godtagit det därmed införda samtalsämnet och är beredd att åhöra det som följer (en bekräftelse som vanligen förväntas bli fullgjord enbart genom uteblivna invändningar), som i *är det inte rent otroligt, va, att sånt skall behöva hända* eller *vid Linnéuniversitetet, va, där är minsann allting möjligt*.⁶ Dessa båda användningar har i SAOB fått bli varsitt huvudmoment under momentet **III**: ”såsom interjektion, efterställd sats eller satsled”. Tillägget efter själva ordklassangivelsen är inte oväsentligt, eftersom denna specifikation för det första skiljer dessa användningar också rent syntaktiskt från dem i **II** (som utgör självständiga yttranden, vilket uttryckligen anges där), men för det andra och mest vägande entydigt visar att användningarna helt lämnat det pronominella ursprunget bakom sig. Som påhängsord till en sats hittar vi aldrig ett pronomen (med mindre det har ett korrelerat i satsen). Det nu sagda hindrar inte att formen *vad* kan återfinnas i vissa äldre belägg inom detta moment **III**, så i det allra äldsta på ’eller hur’-betydelsen (moment **III 1**); denna kan nämligen också uppträda efter en retorisk mer eller mindre värderande (oftast underställande) fråga och så i äldstabelägget från 1790:

⁵ Jämför med SAG, bd 2, Interj. § 9: a.

⁶ Jämför med SAG, bd 2, Interj. § 9: b–e.

Ä'ke det gudomligt, Fiskartorpet? Hvad? – Gudomligt att beskåda!

Men ännu in på 1900-talet hänger formen *vad* eller skrivning med apostrof (*h*)*va'* kvar. I den vagare bekräftelsesökande användningen (moment **III 2**) finns också *vad*, men det är här sällsyntare – dock också här i det allra äldsta, på grund av sin poetiska art i och för sig litet tveksamma, belägget från 1835:

Främst i ålder ibland Europas Konungariken, / Sverige med segrande svärd står fram, att beskydda dem alla,/ Hvad! och dess krönte Regent I vägren att helsa för Konung?

I nutiden är hursomhelst *va* fullständigt allena rådande, slutgiltigt vittnande om användningens starka särställning.

Det gamla pronomina frågeordet *vad*:s ordklasskarriär är ingalunda heltäckande beskriven med interjektionaliseringen – denna senare är i själva verket jämförelsevis ung. (Moment **II 1** är belagt från 1805 (på grund av sitt starkt dialogiska väsen dock naturligen ovanligt i skrift), **II 2** från 1741, **III 1** från 1790 och **III 2** som sagt (med viss tvekan) från 1835.) Att interjektionsanvändningen ändå försvarat en placering som moment **II** och **III** i artikeln beror helt enkelt på den uttryckliga länkning till grundmomentet **I** som finns i moment **II** genom att detta beskrivs som ännu delvis pronomina det också. Det likväl interjektionella inslaget i moment **II** gör sedan att moment **III** med ren interjektionsanvändning naturligen får följa i närmaste anslutning till **II**. Entydigt mycket äldre, nämligen fornsvensk (hos Söderwall beskriven i en egen artikel *hvat*⁷) är den adverbiala användningen av *vad*, men av ovan nämnda stegvisa länkningsskäl mellan momenten **I–III** har den i SAOB-artikeln fått göra sig till moment **IV**. Dels finns här sålunda – som moment **IV 1** – funktionen att ange mer eller mindre påfallande hög grad, förr också anmärkningsvärd art och liknande. Denna återfinns i inledningen till satser som utgör mer eller mindre känsloladdade uttryck för värdering eller förvåning (med andra ord i det som SAG kallar *expressiva satser*); ordet uppträder då antingen självständigt som i *vad du är vacker* eller förenat med ett adjektiviskt ord som i *vad vacker du är*. Dels finns – som moment **IV 2** – en död funktion av interrogerande adverb med huvudsaklig betydelse av 'varför' (som i *Hwadh seer tu itt grand vthi tins brodhers ögha, men en bielka vthi titt eghit ögha warder tu intet warse* (1526)). Av användningarna i **1** är det framförallt den där ordet utgör bestämning till ett adjektiviskt ord som gör analysen som adverb naturligast: *vad vacker* ≈ *så vacker*; i självständig användning kan ju ännu ett visst mått av substantivisk pronominalitet urskiljas när ett korresponderande adjektiviskt ord saknas i satsen, som i *vad det pratas överallt* (att jämföra med *vad du*

7 Bd 1, s. 536; Söderwall delar således efter morfologisk status: *hvat* analyseras i sin egenskap av böjligt pronomen såsom hörande samman med *hvar* 'vem', men i sin egenskap av oböjligt adverb och oböjlig subjunktion som ett och samma ord för sig. En tänkt interjektionell användning av *hvat* i fornsvenska hade han väl därför beskrivit samman med de båda sistnämnda ordklasserna.

är vacker).⁸ Ännu mycket tydligare är detta förhållande i uttryck som *oj, vad du kan, vad med spö de fick* eller *vad pengar hon tjänade*, där en tolkning av *vad*-ledet som objekt ligger nära till hands. I SAOB-artikeln har dessa sistnämnda fall ändå placerats i adverbmomentet på grundval av sin värderande betydelse men framförallt sin förekomst i expressiva satser; de har emellertid fått ett eget undermoment med brasklappen ”med kvardröjande pronominal användning”.⁹

Ännu en ordklass rymmer *vad*-artikeln, en där formen *va* inte alls är belagd: en ständigt användning som subjunktion (eller på saobitiska i god skolgrammatisk anda: underordnande konjunktion). Denna är också mycket gammal men har hamnat som moment **V** efter adverbmomentet (liksom hos Söderwall¹⁰), eftersom den logiskt är avlägsnare pronomenet än *vad* adverbet är. Också i moment **V** urskiljs två huvudmoment: ett där *vad* inleder indirekt underställande frågesatser och alltså betyder ’om, huruvida’ (som i *Huadh thet med eder vilia skedde eller ey vethe j sielff best* (1524)) och ett annat där det inleder villkorsbisatser, antingen i betydelsen ’vare sig’ (som i *Huadh wij waka äller såffua är han vår hielp och tröst* (1635)) eller mer allmänt ’om, därest’ (som i [han sade] *at hwadh the bråtades, thet skedde alt medh skempt* (1655)).

Vinster och förluster med sambehandlingen

Den mest uppenbara fördelen med att sambehandla *vad* och *va* i en och samma SAOB-artikel är, enligt mitt förmenande, övergångsmomentet **II** ”såsom pronomen övergående i interjektion”. Numera är denna användning förvisso i allt väsentligt knuten till formen *va*, men med en uppdelning i två ordboksartiklar efter ordklass (och form) hade det blivit mycket svårt, för att inte säga omöjligt, att redovisa denna analys på ett vettigt sätt, eftersom den just utgår från att båda ordklasserna svävar över användningen. Det är i och för sig en analys som framförallt kommer till synes i den diakrona infallsvinkel som är SAOB:s (här uttryckligen antydd med formeln ”övergående i”) och som i den synkrona beskrivning som är både SAG:s och *Svensk ordbok*:s inte är så näralliggande när formsidan numera talar emot den. Det kan synkront sett se ut som två olika ordklasser utan funktionella överlappningar. Likväl vill jag hävda att det också nuspråkligt synkront ligger ett värde i en analys som är öppen för det inslag av oscillation mellan pronomen och interjektion som föreligger i ett *va* (*sa du*).

Att formen *va* numera först och främst ändå knyter sig till en interjektionell användning och *vad* till en pronominal eller adverbial finns det likafullt utrymme för att ange också i SAOB:s behandling i en och samma artikel: dels lokalt på de numera *va*-dominerade

⁸ SAG är här litet tveåsig i sin ordklassificering; visserligen fasthåller man i bd 2 utan vidare analysen av *vad* som interrogativt pronomen också i expressiva satser (Pron. § 115: d), men i bd 4 etiketteras likafullt det expressiva *vad* som ”adverbfras” samman med *så* när denna satstyp behandlas (Huvudsatser § 92: 1a).

⁹ På denna punkt talar SAG motsägelsefritt om pronomen och nominal funktion (bd 2, Pron. § 111 not 2c; bd 4, Huvudsatser § 92: c).

¹⁰ Bd 1, s. 536 f.: *hvat* moment 4–6.

momenten, dels i det artikeln inledande huvudet – där det heter (eller hette, innan den senare redigeringsprocessen i ett par omgångar bantade ned min ursprungliga version):

VAD *va*⁴d l. *va*⁴ l. *va*⁴ (med kort vokal), pron., interj., adv. o. konj., äv. (utom i bet. **II**, **III** (o. där numera nästan resp. helt allenarådande) starkt vard.) **VA** *va*⁴ l. (o. i bet. **II**, **III** allenarådande) *va*⁴ (med kort vokal), pron., interj. o. adv. (**huodt** 1564. **huåd** 1549. **hvat** (**hu-**, **hw-**, **-dt**, **-dth**, **-th**) 1521–1620. **hvatt** (**hu-**, **-dtt**) 1523–1603. **va** (**hu-**, **hv-**, **hw-**) 1634 osv. **vad** (**hu-**, **hv-**, **hw-**, **-dh**) 1521 osv.)

Härav framgår – för den som mäktar tränga igenom det tätt packade formelspråket – att *va* dels finns som starkt vardagligt alternativ i de icke-interjektionella användningarna, dels är nästintill allenarådande i de interjektionella, då alltid uttalat med kort *a* (ett uttal som i övriga användningar bara är ett alternativ, men ett fullt tänkbart sådant också vid stavningen *vad*). Man kan också (i den så kallade formparentesen) utläsa att stavningen <(h)va> är belagd redan 1634 i SAOB:s material.

Det som däremot inte går att utläsa är hur gammal denna stavning är i respektive ordklass (förutom att *va* inte är belagt alls som subjunktion ("konj."), eftersom denna ordklassangivelse saknas för den sidoförmen), inte heller hur länge formen *vad* levde kvar som interjektion. Både *vad* och *va* är levande varianter för ordet som helhet och sålunda försedda med varsitt "osv." efter förstabeläggets år. Någon preciserad redovisning per moment medger inte SAOB-formatet. Detta är vad jag kan se den enda verkliga förlusten med den valda sambehandlingen. Med å ena sidan interjektionen och å andra sidan pronomenet samman med de övriga i varsin artikel hade formkronologin på respektive håll förstås kommit i dagen, i respektive formparentes. Likväl vill jag mena att den informationsförlusten vägs upp av ovan framhållna vinster med en sammanhållen redovisning av ordkomplexets nysvenska historia.

Litteratur

- Norstedts svenska ordbok* (2004), utarbetad av Språkdata, Göteborgs universitet, Stockholm.
 SAG = Teleman, Ulf & Hellberg, Staffan & Andersson, Erik (1999), *Svenska Akademiens grammatik*, band 1–4, Stockholm.
 SAOB = *Ordbok över svenska språket utgiven av Svenska Akademien*, Lund (1893–).
Svensk ordbok (2009), utgiven av Svenska Akademien, utarbetad vid Lexikaliska institutet, Institutionen för svenska språket, Göteborgs universitet, Stockholm.
 Söderwall, K. F. (1884–1918): *Ordbok öfver svenska medeltids-språket*, band 1–2, med Supplement utg. (1925–73) av K. F. Söderwall, W. Åkerlund, K. G. Ljunggren och E. Wessén, Lund.